

שולחנות לסקוב: יוסף טרונופלדור בארץ-ישראל

מגדל

ב-1911, כאשר ניגשו טרונופלדור וחבריו ברוסיה להגשמת רעיונם להתישב בארץ כקבוצה שיתופית, החליטו לשלוח לפנייהם מעין חלוץ בהרכב ארבעה חברים, שיבדקו את התנאים ויכשירו את הקרקע לבואם של היתר. הראשון לארבעה היה צבי (גרישה) שץ—לימים משורר וסופר בישראל ובימים ההם צעיר בן 21 שאינו שומע עברית ואשר יחד עם טרונופלדור, הגדול ממנו בעשר שנים, הגה את המחשבה להקים בארץ יישובים שיתופיים לפי תכנית משלהם. שץ כבר ישב בא"י כשנה ורבע. התלהב ממראה-עיניו, וחרף תלאות רבות שפקדו אותו חזר לרוסיה לעשות נפשות לעליה. עתה נלוו אליו זלמן ליפשיץ, פעיל בהפצת תרבות עברית וחבר המפלגה הציונית-סוציאליסטית ס.ס. שהמשטרה הרוסית עקבה אחריו, דוד צירקין—מורה עול-ימים לרוסיה, שאישיותו של שץ קסמה לו כמעט כמו הרעיון גופו, ועוד צעיר אחד. בארץ הצטרף אליהם בחור בשם הלל אתין שעשה בקאופרציה של מרחביה. אשר נוסדה סמוך לפני כן.

לאחר שיקולים וחיפושים והחלפת מקומות-עבודה קבעו את מושבם בחוות מגדל שעל שפת הכינרת, אשר בעת ההיא שימשה מקור התעסוקה החקלאית החשוב ביותר בגליל.

אדמתה של חווה זו נקנתה בשנת 1910 מאת גרמנים טמפלרים, בכספה של קבוצת ציונים אמידים ברוסיה בראשות יחיאל צ'לנוב. על גיהול החווה נתמנה משה גליקין, שעודנו חי אתנו כיום והוא בן 95. גליקין אמר להקים ליד מגדל שיכונים לפועלים למען יתישבו במקום דרך-קבע ויתפרנסו מעבודתם בחווה. היה בדעתו אפילו לשתפס ברווחים במרוצת הזמן, אם יתנהל הכל למישרים. אולם המציאות טפחה על פניו ומנעה ממנו להגשים את תכניתו. לראשונה נתעוררו הקשיים משנת-גלעו חיכוכים בינו לבין העובדים. הוא היה מחמיר בדרישותיו ורוגז כאשר לא נתמלאו, והפועלים—אנשי "העליה השנייה", שרובם נטשו את ספסל-הלימודים למען האידיאל של עבודת-האדמה בארץ—ראו בו מנהל נוקשה, שאינו מבין לרוחם. א. ד. גורדון, שעשה פרק-זמן במגדל כפועל, כתב לו בנושא זה מכתב ארוך בו הוכיחו על פניו שהוא מתיחס לעובדים כאל נחותים ממנו בעוד שלאמיתו של דבר חותרים הוא והפועלים, שכס אחד, לקראת בנין הארץ, מתון שוויון מלא. "מנהל הוא רק מנהל המקהלה", כתב גורדון, "שעל-פי תנועות הקנה שבידי מתאחדים כחות רבים לכח הרמוני אחד".

אולם גם ה"מקהלה" עצמה לא סייעה הרבה לאותה הרמוניה. על אף התנאים הטובים

ביחס, לא התקשרו הפועלים למקום, ואין הדברים אמורים במגדל דווקא. האנשים היו צעירים, חסרי-כל—תכופות משום שמאסו בכלל בקנין פרטי מטעמים עקרוניים—חלקם הגדול רווקים אחוזי רוח נדידה, מתאווים לסייר בארץ, ולאחר שבתם בנקודה מסוימת חודש, חדשיים היו נוטשים אותה. משום כך עלתה התמחותם בקושי, על-הרוב, ותפוקתם היתה זעומה.

ארגוני-הפועלים לא התעלמו מחלקם של חבריהם בתקלות. כדי לקדם את פני הרעה, ניסו לחייב פועלים שלא לעזוב את מקום-עבודתם בלי לקבל הרשאה לכך מוועד-העובדים. אולם ארגונים אלה היו עדיין באיבם והשפעתם רופפת.

חיפוכים בין פועלים למנהל לא היו מנת-חלקה של מגדל, החווה הפרטית, בלבד. גם בחוות כינרת, שהוקמה על אדמת הלאום בכספי הלאום, חלו התרחשויות דומות, אלא שכאן גרמו תמורות נכבדות ביותר.

ב-1908 החל לפעול, בראשותו של ד"ר ארתור רופין, המשרד הארצישראלי—הגוף עליו הטילה ההסתדרות הציונית העולמית לנהל ולפתח את העבודה המעשית בארץ-ישראל. ביזמתו של רופין הוקמה עוד אותה שנה חברת הכשרת-הישוב, שתפקידה היה לרכוש קרקעות בהון פרטי ולאומי וגם לאפשר לפועלים יהודים להכשיר עצמם לעבודה חקלאית על קרקעות אלו כשכירים, כדי שעם הזמן יגיעו לכלל קיום עצמאי בחקלאות. אז רכשה הכשרת-הישוב את אדמת דלייקה—אום-ג'וני על שפת הכינרת ועליה נוסדה חוות כינרת.

העבודה בחווה, בהנהלתו של אגרונום מומחה, התחילה במאי אותה שנה, עם קבוצת פועלים מנוסה למדי שנקראה "הקומונה הרומנאית"—יוצאי רומני שבאוקראינה. אף כי המשק התפתח וגדל עד כדי שהעסיק ב-1909 45 פועלים—מספר גדול לפי המושגים של אותם ימים—רבו החיפוכים בין המנהל לעובדים, שהתרעמו על שנהגים בהם ביד רמה ואין משתפים אותם בהנהלה. משהחל המנהל להעסיק ערבים בעבור דות העונתיות, הגיבו על כך הפועלים בהכרות שביתה, כי חששו שגם כאן, על "אדמת הלאום", מקום התעסוקה החקלאי היחיד הפתוח לפניהם, תשתלט עבודה ערבית כבמשקי האיכרים במושבות. מוצא מן המצב ראה רופין בנסיון חדש: העלאת קבוצת פועלים על חלק מאדמת כינרת, באום-ג'וני, שתעבד את השטח בשיתוף ובאורה עצמאי. לאחר שנת-נסיון מוצלחת בדרך זו, עם קבוצה בת ששה אנשים, שבכל-זאת לא רצתה להמשיך בדבר, נקראה לכאן "הקומונה הרומנאית"—שבינתיים עזבה את כינרת מתוך מחאה עם פרוץ השביתה—לחזור וליטול עליה את המשימה. היא התחילה בדבר בנובמבר 1910 והסבה את שם היישוב לדגניה. חברי "הקומונה הרומנאית" הם-הם ראשוני דגניה, שאחדים מהם עודם בחיים ויושבים בקבוצה עד היום.

בינתיים הוסיפו יחסי-העבודה בכינרת להידרדר, ולכסוף נאלץ רופין להעמיד את החווה על בסיס אחר. לאחר שהחפירוה ב-1912 ל-12 בוגרי בי"ס חקלאי בארה"ב, שקראו לעצמם "האיכר הצעיר" וגם הם לא החזיקו מעמד, נמסרה ב-1913 לקבוצת פועלים מנוסה, שניהלה אף היא את המשק באורח עצמאי, מתוך שיתוף.

ב־1910, בה בשנה ש"הקומונה הרומנאית" נאחזה בדגניה, החל בארץ נסיון חדש של התנחלות על דרך השיתוף. ההחלטה על כך נתקבלה בקונגרס הציוני התשיעי, לפי הצעתו וזימתו של הכלכלן והסוציולוג הנודע פראנץ אופנהיימר. התכנית היתה להקים מושב שיתופי לדוגמה בשלושה שלבים: ראשית—הקמת משק גדול בהנהלת אגרונום, תוך תשלום שכר לפועלים ושיתופם ברווחים; שנית—העברת החווה להנהלתם של הפועלים, לכשיחסכו כסף וירכשו נסיון; שלישית—הרחבת המושב השיתופי עד לקליטת בעלי-מלאכה ושאר בעלי-מקצוע.

את התכנית החלו להוציא לפועל על שטח 3500 דונם של אדמת פזלה—הרכישה הראשונה של הקרן-הקיימת בעמק-יזרעאל. המושב נקרא מרחביה, וגם כאן מונה אגרונום כמנהל. בדומה לכינרת החלו אף פה החיכוכים, שהגיעו לשיאם כאשר הזמין המנהל עבודה ערבית. כארבע שנים נמשך המאבק ולבסוף, בשנת 1914, הוחלט למסור גם את מרחביה להנהלתם העצמית של הפועלים.

הנסיגות וההישגים האלה לא היה בהם כדי לספק את טרומפלדור וחבריו. אנשי דגניה, כינרת ואחרים הגיעו לצורת ההתישבות השיתופית בעקפים: מטרם העי קרית היתה כיבוש העבודה, ולאחר שמאבקם על העבודה העברית במושבות נתקל בקשיים, מצאו באותה צורת התישבות דרך ופתרון לבעייתם. ואילו טרומפלדור וחבריו ראו בחיי-קומונה אידיאל כשלעצמו.

משנתלקטה סביב טרומפלדור ברוסיה קבוצת אנשים להגשמת רעיונו זה, כינסו הוא וצבי שץ, בקיץ 1911, ועידה קטנה באותה רומני, בה השתתפו בסך-הכל שבעה אנשים. בפגישה זו עובד תקנון, לפיו "המטרה בבנין המושבות [הקומוניסטיות] בא"י היא השתחררות משיעבוד כפול: לאומי וסוציאלי". כדי שמושבות אלו תוכלנה להתקיים באורח עצמאי, מצא טרומפלדור שעליהן להתבסס לא על חקלאות בלבד אלא גם על מלאכה ותעשייה. ולא עוד אלא שביקש להקים תנועה שראשיתה ברוסיה וסופה בארץ-ישראל, שעל-ידי ייסוד מושבות שיתופיות בחוף-לארץ תכשיר את העולים בחקלאות, ורק לכשיהיו מאומנים ומנוסים בה יבואו לארץ ויקימו גם בה מושבות שיתופיות. דרך זו היתה רחוקה מהלך-הרוח של אנשי "העליה השנייה", אשר לא רק לא שמרו על קשר כזה אל הפזורה אלא קמו ובאו לארץ ללא כל מסגרת מאורגנת. אפילו אנשי קבוצתו של טרומפלדור, ובעיקר צבי שץ, לא קיבלו את דעתו בדבר ייסוד המושבות ברוסיה לפני היציאה לארץ-ישראל וטענו לעליה מיד. כתחליף לתכנית המקורית הוסכם על הקמת חוות-הכשרה ומרכז ברוסיה, שישמש מקשר אל אנשי התנועה בארץ, יאסוף כספים ויעשה נפשות לרעיון בחו"ל. על כל החברים הוטל להכניס 250 רובל לקופה הכללית למען הקמתה של המושבה. הנשאר רים ברוסיה היו צריכים לרכוש להם מקצועות מן הדרושים לחיים בארץ.

ובעוד אחת נבדלה דרכו של טרומפלדור מזו של בני דורו: אף-על-פי שהוא וחבריו דגלו ברעיון של "גאולת הקרקע" על-ידי הקרן-הקיימת, לא היו רובם מוכנים להקים את הקומונות שלהם אלא על אדמה שתרכש בכספי החברים או בכספי הלואאה שתינתן על בסיס מסחרי טהור.

מכל זה לא יצא מאומה לפועל. החווה ברוסיה לא הוקמה. האנשים לא רכשו את המקצועות הדרושים. כספים לא עלה בידי הנשואים בחוץ-לארץ לאסוף, ואפילו הרעיון לקיים ברוסיה מרכז-פעולה ראוי-לשמו לא התגשם. גם מספר החברים שנתנו ידם למפעל היה קטן מן האומדן (בזמנו דובר על 200—100 איש).

במכתבו לחברים בארץ לפני עלייתו מזונה טרומפלדור עשרים-ואחד חברים שבדעתם לבוא אף הם ולהצטרף לקבוצה. יחד עם אלה שכבר עלו מנה חילו אותה שעה עשרים-וששה. שבעה מתוכם לא יצאו לדרך כלל. ששה עשו בארץ אך לקבוצה לא הצטרפו, ולמעשה מנתה הקבוצה רק 13 חברים בלבד (בפרק מסוים הגיע המספר ל-15).

לכלל יצירת משק עצמאי דוגמת דגניה לא הגיעו, כל שכן להקמת מושבה "שלא על יסוד השנוררות", כפי שהתבטא טרומפלדור, כי לא עלה בידם לגייס את ההון הדרוש לרכישת קרקע. טרומפלדור הציע לשבת ליד דגניה לשם הכשרה במשק שכבר רכש לו נסיון, אך החברים בארץ התנגדו לדבר משום שאפיו להיות תנועה ואילו דגניה לא נתנה דעתה אלא על קיומה-היא כקבוצה. באין ברירה פנו למגדל, אשר שם חיפה לבואם "החלוק" שלהם.

תכניתם היתה ללמוד במגדל עבודה חקלאית ורק אחר-כך לצאת להתישבות על אדמה משלהם, ואילו בחיי שיתוף התחילו מיד. הם הגיעו בחג שמחת-תורה—אות לטובה. טרומפלדור, באופטימיות המיוחדת לו, כתב עוד מן הדרך (בלי שיפריעו לו הסערה הגדולה בשעת המסע וחוליה-הים שתקף את הכל ואתו בכלל) כי "יש ודאות חזקה ושקטה שנגיע ונמצא מעשה לעשותו". בא לפגוש שמואל דיין, חבר דגניה. אף כי לא יכלו להידבר ביניהם, משום שדיין, כאיש "הפועל הצעיר", סירב לדבר כל שפה אחרת מחוץ לעברית ולא נמצא בחבורת הבאים שומע-עברית, בכל-זאת הצליחו להסתדר אתו. למגינת-לבו של טרומפלדור נאלץ צבי שץ לצאת קודם לרוסיה לשירות הצבא ולא יכול להיענות לבקשתו לחכות לו בארץ עד שיגיע.

"גרישה, גרישה חביבי", כותב לו טרומפלדור עם בואו, "מדוע אינך עתה אתנו?!

מדוע אין אנו יכולים לשתף אותך בשמחת התחלת חיינו בארצנו האהובה?!" בתחילה עזר להם גליקין בהרבה. הוא סידר לבחורות חדר נוח וטוב, שחלונותיו נשקפים אל הים וסיוודו לבן ונקי מאד, עד שהיו מציגים אותו לראון לפני תיירים מבקרים. הוא גם איפשר לקבוצה לארגן לה מטבח משלה וסייע בידי חברה בסיודור חייהם השתפניים, בהעמידו לרשותם חדר נוסף. כאן היו מתכנסים בערבים אף אחרים מפרועלי מגדל הדלה בחיי תרבות, שמצאו פה פינה נעימה ומקום לוויכוחים מרחיבי-אפקים. הם השתדלו לדבר רק עברית, אף כי בקושי רב עלה להם הדבר. כתמיד היה טרומפלדור זה שהגדיל לעשות. כדי לא להפר את כלל הדיבור העברי, היה מכין הרצאות-בכתב ברוסית ומטיל על מי מן החברים לתרגמן ולהשמיען בעברית. כך נהג גם כאשר רצה להשמיע דעה באסיפות הפרעלים. בשבתות היו החברים מטיי-לים בהרים ובערבי-שבת עשו על הגורן או על שפת הפינת, משתרעים על שכמייתו של טרומפלדור, שהיה שוטחה על הקרקע, וחרף ההקפדה על העברית היו משתפכים בשירים רוסיים נלבבים.

אנשים שלא הכירו את טרומפלדור התיחסו אליו בכבוד ובהערצה גם בטרם יחליפו עמו מלה אחת. היה בכל חזותו, בקומתו הזקופה ובהילוכו האמיץ, משהו שגרם לאנשים לפנות לו את הדרך, כביכול. אכן, שמעו הלך לפניו, אבל גם אלה שלא ידעו עליו מאומה נהגו בו כך. אף כי עם כל אדם דיבר כעם שוה לו, בנועם ובנחת, היה חיץ מתהווה בינו לבין שאר בני־אדם, חיץ של יראת־כבוד.

מעשיו הוסיפו על ההערכה שרכשו לו הבריות. למרות נכותו קיבלו גליקין לעבודה ללא היסוס, והוא לא הכויב. גליקין היה אומר עליו שאם ביד אחת עושה הוא עבודה של הטוב בפועלים, הרי לו היו לו שתי ידיים היה יכול להתמודד עם שלושה. הוא ביצע ביעילות כל עבודה חקלאית—חריש, דיש, קציר. בקומונה היתה נהוגה תורנות־בוקר במטבח, להגיש תה לחברים לפני צאתם לעבודה—טרומפלדור לקח חלק גם בזה. צירקין מספר שביקש פעם אחת לעזור לו להעביר את המיחס, בעל שתי הידיות, מן הכירה לשולחן, אך בטרם יספיק לעשות דבר כבר הניף טרומפלדור את המיחס ובהח־זיקו בכנו בידו האחת העמידו במקום הדרוש. הוא היה סולד מכל עזרה שניסו להגיש לו בשל מומו.

לא הכל יכלו לעבודה בה־במידה אולם הבחורים עשו מאמצים גדולים להשתלט עליה. התחילו מאל"ף—למדו להחזיק מעדר, להניף חרמש, לתקוע מחרשה. מפיון שהיו ירוקים כלי־כך, היה מין תום בהליכותיהם, ביחס־הקדושה שלהם לכל הכרוך בעבודה. זלמן ליפשיץ, למשל, שהוטל עליו לטפל בפרידות, היה מנקה את פרידותיו במסירות־גפש ממש, וכאשר פועלים ותיקים יותר עשו לו תעלול והחליפו בלילה את פרדותיו הנקיות באחרות, מלוכלכות, לא נרתע מלרחוץ היטב גם את אלו. הוא התיחס לבהמות כאל בני־אדם, היה מחזיק שוט בעגלה בלא להשתמש בו. כאשר שאלוהו לשם מה לו השוט, אמר שחלילה לו לפגוע בבעלי־החיים אך לא יזיק אם יידעו כי יש שוט מן המוכן. ודאי תדרבנם ידיעה זו בלבד.

צירקין זכר כיצד ניסה פעם פועל מקומי מן הוותיקים ללמדו לעבוד במשנה־מרץ כשנראָה מרחוק המנהל ולנוח בהיעדרו. וכל־כך למה? משום שהוא, צירקין, נהג בדרך הפוכה; כל הזמן עבד בכל כוחותיו והניח ידו מן המלאכה רק כדי להסתכל במנהל המתקרב.

הבחורות עשו מאמצים עצומים לקיים את המטבח ולהאכיל את החברים באמצעים הדלים שעמדו לרשותן ובידיעתן האפסית כמעט בבישול.

בזמן הראשון היו המכתבים שנשלחו לחברים ברוסיה מלאי התלהבות והקשר נשמר יפה בין שני הפלגים. בשולי מכתבים לטרומפלדור, הכתובים כולם רוסיית, יש גם תוספות לבביות בעברית, כגון: "שלום וברכה לאהובי. מה שלומך? אקווה כי כבר תבין את שפתנו". או: "ברכה חמה לארץ היפה ולאחים הנעימים".

כך התנהלו העניינים משך כחדישיים, כאשר חדלו המכתבים מן הקבוצה במגדל ולא באו תשובות לקריאות החרדה מחו"ל השואלות מה קרה. בלוצרקובסקי, שנשאר ברוסיה כדי להשלים את לימודי החקלאות באוניברסיטה ("האגרנום שלנו לעתיד", כותב עליו טרומפלדור לחברים בארץ, לפני עלייתו), פונה לקבוצה ב־14.12.1914 ושואל

מדוע אין מכתבים. הוא מבקש הנחיות כיצד להמשיך. מסקנתו מן השתיקה המזוהה: ודאי טוב מאד, או שרע מאד. במכתבו המלא תרעומות על היעדר מכתבים הוא מתחנן ממש לאות־חיים.

בפסח 1913 הגיעה דוסיה (טובה) חסקינה ארצה. גנת היתה לפי מקצועה, אך הצטרפה לקבוצת טרומפלדור שהתארגנה ברוסיה מתוך מטרה ברורה—לחיות ולעבוד עבודה פיזית בקומונה. היא היתה גיבנת, אך מומה לא מנע ממנה להחזיק בהחלטתה. לימים עברה לתל־אביב וקנתה לה שם כאחת הגננות הטובות בארץ. היא לא צפתה התפתחות עניינים כזאת כאשר ירדה באניה באודיסה. עמה היה צבי שץ, שהקדים בינתיים להשתחרר מן השירות הצבאי בגלל קוצר־ראות.

כנראה היה אז בדעתו של שץ להישאר זמן־מה ברוסיה, לכתוב דברי־שירה, להרחיב את אפקיו. אולם משנודע לו כי טרומפלדור וחבריו קיבלו מגליקין הסכמה להתחיל לקבוצה אוטונומית־למחצה במגדל, החליט כי "חובתי היא ומקומי שם עתה. המחשבה על 'ההתפתחות שלי', 'אני', על 'הכשרון הפיזי', אניה עכשיו הצדה... הלאה הספקות". לא היה לו כסף לנסיעה והרבה חכך בדעתו מניין ימצא לו. משנודע הדבר לטרומפל־דור בארץ, הריץ לו מכתב בזה הלשון: "אדם משונה אתה! כלום לא תחבייש? כלום באמת אתה חושב כי כך מתנהגים קומוניסטים? ² יושב בלי כסף ואינו יכול לשוב הנה; משתוקק לשוב; אנו מחכים לו בכליון־עיניים, ואתה אינך רוצה להודיע לחבריך מה הדבר המעכב אותך. לא, אין זה כלל מנהג קומוניסטים. צבי! ברגע זה אני כותב לאחי מיכאל בפטרבורג ומבקש ממנו לשלוח לך 40 רובלים".

אם קיבל שץ את הצעתו של טרומפלדור או שמא נמצא לו הכסף הדרוש ממקור אחר, זאת אין אנו יודעים. מכל־מקום יצא, כאמור, לדרך. "שרידי החורף עדיין נראים", מתארת חסקינה אותו מעמד, "והוא, גרישה שץ, בא... לאודיסה בבגדי חצי־חורף וחצי־קיץ; מעיל־סתיו שחור וכובע־קש גדול, עגול, פשוט, עם שוליים גדולים, כובע ארצי־שארלי, משדה העבודה. ואם אצרף לזה מיחס־ניקל גדול (שקנינו בשביל חברינו בקבוצה) אשר צבי רצה דווקא לשאתו... עד לעלותנו לאניה, הרי זוהי תמונה אוריגינלית מאד... לא מבט אחד של צחוק, לעג ותמהון ליוו אותנו ברחובות אודיסה, אך מה לגרישה ולכל הלהג הזה? הלא אנחנו עוזבים את כולם ואת הכל ונוסעים הביתה".³

ואו, בבראם מלאי התלהבות למגדל, התגלה המצב לאמתו. "כעבור שמונה חדשים [מאז הוקמה הקומונה]", רושמת חסקינה, "מצאתי לפני שני מחנות: כמעט כל החברים מצד אחד ואוסייה מצד שני".⁴

ואכן, פני הדברים לא היו מעודדים. היו לכך גם סיבות אובייקטיביות: הלל אתיו, אותו חבר מרחביה שהצטרף לרביעיית־החלוץ של קבוצת טרומפלדור והיה חביב על הכל בטוב־לבו ובמאור־פניו, חלה בדלקת־ריאות ומת. אחר, מאיר ברנשטיין, שכתב בזמנו לטרומפלדור עברית ש"כאין וכאפס המה ייסורי הגו ששם [בארץ] מייסורי הנפש שאתה מרגיש פה [ברוסיה]", חלה בקדחת ובעצת הרופאים חזר לרוסיה. עוד אחד, זלמן סוכריאר, חזר אף הוא מאותה סיבה. חוסר־העבודה החל לתת אותותיו.

מגדל לא יכלה לספק עבודה לכל החברים, וחלקם נאלצו לפנות למקומות־פרנסה אחרים—דגניה, מרחביה, פוריה—דבר שוודאי לא תרם להתבססות. אך אלה לא היו הגורמים היחידים שהביאו לתמורות מן הקצה אל הקצה. לא מעט הסב בכך טרומפל־דור עצמו. הוא היה קיצוני בדרישותיו. חשב שמה שיכול הוא לדרוש מעצמו חובתו לדרוש גם מן האחרים, חובתו למען רעיון הקומונה, ציפור־הנפש. הוא לא ביקש שררה אך תבע שררה לאידיאה וראה עצמו מיועד לשרתה ולשמור עליה מכל משמר.

בדרישותיו הקיצוניות לא ידע ויתור ולא נשא פני איש, לרבות מקורביו ואוהביו המסוריים ביותר. הדבר הביא לאי־הבנות וחיפוכים עם החברים אף היה לרועץ לקשרי האהבה שלו עם בלה קובנר, חברת הקבוצה שעלתה עמו ארצה, שידידותו עמה החלה מכבר, בעוד שניהם ברוסיה. הכל ראו בהם זוג. הוא הכירה בפטרבורג, כאשר באה לשם ללמוד ורקחות. בעסקו של קרוב שלה, צינמן, עבד טרומפלדור כפקיד בזמן לימודיו באוניברסיטה, ומפי אחד מבני משפחתה, ששירת יחד עמו בצבא במלחמת יפאן—רוסיה, שמעה עליו בלה גדולות ונצורות. שנים לאחר המלחמה היה עוסק במסירות בענייני החיילים היהודים המשוחררים, שהיו מרבים לפנות אליו לעזרה ועצה וראה בו מנהיג ומושיע. את בלה היה טרומפלדור פוגש במסיבות ערב־שבת שהיה עורך קרובה והיא העריצה אותו ועלתה ארצה בגינו, שכן לא היתה ציונית נלהבת לפני הכירה אותו. היא השפיעה גם על ידידתה, אניה, לעלות. יתר על כן, שני אחיה אף הם הצטרפו לקבוצה ברוסיה בהשפעתה, אף כי ארצה לא הגיעו. טרומ־פלדור דיבר עליה בחיבה ובהוקרה במכתבי ההערכה שלו על האנשים שגייס למפעלו: "בלה ק., עוזרת־רוקחים, קומתה נמוכה וגופה דק...; עלמה זריוה, חזקה ומלאה מרץ; בהירת־שער. יפה, עיניה גדולות וגוהרות... היא מסורה מאד לרעיוננו". והנה, במגדל, בא אליה ואל אניה בדרישות שלא יכלו לעמוד בהן, וזאת בלי לכבד או לציין לפחות את מאמציהן הגדולים למלא את המוטל עליהן, על אף שלא הורגלו בעמל הגופני ובאקלים הקשה; ואם לא תמיד הצליחו בתפקידן היתה הצדקה לכך, בייחוד כאשר מי מן החברים חלה ולא השתכר והסכום שהוקצב למצרכי־מזון קטן עוד יותר. אולם טרומפלדור לא התחשב במאומה. כאשר לא יכלו להסתדר בתקציב הזעום, דרש בתוקף לחסוך בפרודוקטים והיה מציע קימוצים שהיו מגוחכים בעיניהן: להכין דייסה בכוס חלב אחת לשניים־עשר איש; לקמץ בפלפל ובמלח, ועוד. היה דורש בקטנה כבגדולה באותה מידה של חומרה. בלה נעלבה עד מעמקי נפשה מחוסר־הערכה זה דווקא מצדו של אוסיה. שהיה האדם הקרוב לה מכולם.

לבסוף הוגדשה הסאה. חיפוכים מתמידים אלה קמו כחיץ ביניהם. בטחונה של בלה בריאליות הגשמתו של רעיון הקומונה נתערער והלך, ודבר זה קומם נגדה את טרומ־פלדור ביתר־שאת. היא היתה צעירה תקיפה, נבונה, בעלת הכרת ערך עצמה, ולא יכלה עוד למחול על כבודה. משנבעה הפרץ ביניהם החלה להתידד עם אדם אחר. טרומפלדור ראה בכך בגידה כפולה: בו, ובעיקר—ברעיון. הסתככות זו נתנה את אותותיה בכל חיי הקבוצה הקטנה.

כשם שלא התחשב בקשייה וברגישותן של הבחורות, כך לא הקל על הבהורים. אחד

מהם, משה שפירא, היה צעיר מאד, כבן שמונה-עשרה. דווקא אותו היה טרומפלדור שולח לעבודה בפוריה, ואילו הנער היה מלא געגועים לביתו שברוסיה ומצא תחליף-מה בפנינה החמה שהשתדלו הבחורות להכין למענו במגדל. מחמימות זו לא נתן לו ליהנות אלא אחת לשבוע, בשבת, בשוֹבו מן היישוב המרוחק. הוא לא עמד בקשיי החיים—עבודה פיזית מפרכת של שמונה שעות ביום בלהטו של קיץ ארצישראלי; המזון המועט והגרוע הוסיף לכך. החברים לא מתוך רוע-לב אלא מאהבת הצחוק סתם היו מהתלים בו כאשר היה מתלונן, ואילו טרומפלדור היה מגיב קשה על כל סטייה קלה שלו מן הדרך הקומונלית. יום-ששי אחד, לאחר ארוחת-הערב, נשמע קול ירייה ומשה שפירא נמצא מת. הוא שלח יד בנפשו. היו שסברו שטרומפלדור פגע ברגשותיו בנוזיפה חמורה כלשהי והאשימו אותו באסון.

גם מריבות בעניינים של-מה-בכך, כגון אי-הבנה בין הבחורות באשר לחלוקת הבגדים, גרמו התערערות ביחסים. התברר שהאנשים שנבחרו בהקפדה גדולה כל-כך לא התאימו למשימה הכבדה, וטרומפלדור עצמו, הממצה את הדין עד תומו, לא סייע להגשמת רעיונו. אפשר גם שלדמיונו ולתנופתו היה המצע צר מהשתרע. היה לו צורך במשהו גדול יותר להשקיע בו את מרצו ולהטו.

גם התנאים הכלליים במגדל לא תרמו לגיבוש הקבוצה ולהתבססותה. בשל חוסר-עבודה מדי-פעם נאלצו החברים, כאמור, למצוא לעצמם עבודה מחוץ לחווה. חרה לו לטרומפלדור שבה-בעת שאנשיו יוצאים החוצה למחיתם מעסיק גליקין ערבים. גליקין, מצדו, ראה צורך לקיים את החווה על בסיס רווחי, ומשנתקשה להשיג את שלו בהעסקת פועלים יהודים נזקק גם לעבודה ערבית.

החיכוכים הגיעו לשלב בו מצא טרומפלדור לנחוך לצאת על דעת עצמו לקונגרס ה-11 שהתכנס בווינה כדי להתלונן על המנהל ולהשיג החלטה שבמגדל יועסקו פועלים יהודיים בלבד. מבוקשו לא עלה בידו. במכתב לחבר בדגניה הוא כתב שלא הצליח לדון עם בעלי מגדל בבעיה הואיל ואלה השתמטו בתירוץ של חוסר זמן. משיחה עם ישראל רוזוב⁶ הסיק, בטעות, שיסלקו את גליקין במוקדם או במאוחר. דבר זה לא קרה. גליקין נשאר במגדל.

קבוצתו של טרומפלדור התפוררה זמן-מה לאחר שיצא לקונגרס. היה זה כשלון חרוץ, ולא איש אחד היה מתמוטט נוכח מפלה כזאת. לטרומפלדור היתה זו מהלומה כבדה, אך הוא לא נואש. הוא הבין כי במתכונת שעיצב לא יוכל להגשים את משאת-נפשו, וכמו בהרבה מקרים אחרים הלך לקראת הבאות בלי לפנות לאחור.

רישומה של הקבוצה הזאת לא ניכר בהתרחשויות של אותם הימים. בעתוני הפועלים, "אחדות" ו"הפועל הצעיר", אין היא נזכרת כלל ואף שמו של טרומפלדור אינו מופיע. לא כל שכן בעתונות הכללית היומית. אכן, הקבוצה היתה שקועה בתוך עצמה וכמעט לא התערבה במתרחש סביבה.

חלק מחבריה, וביניהם צבי שץ, זלמן ליפשיץ ודוד צירקין, המשיכו זמן-מה במגדל ואחר-כך עברו לבן-שמן, יחד עם עוד שתי חברות שנישאו במרוצת הזמן האחת לשץ והשניה לליפשיץ. גם בבן-שמן קיימו קומונה תוך שהם עובדים כשכירים בחווה.

לאחר פרוץ מלחמת-העולם הראשונה, ומשהצטרפה תורכיה לגרמניה בחורף 1915, נתפרדה החבילה. זלמן ליפשיץ ומשפחתו נשארו בנֶן־שמן, אחדים יצאו בתורה לרוסיה ואחדים חזרו לגליל, בהם צבי שץ ואשתו וצירקין.

עד שקם הגדוד העברי הארצישראלי, ב־1918, עברו עליהם ימים קשים של נדודים, שכר־לחץ בעבודות ציבוריות ולעתים גם חוסר־עבודה ממש, מלווה מחלות וחוסר־בית. ב־1916 נולדה לשץ בתו, מאורע שמילא את לבו אושר רב.

ב־1918 שוב עשו שץ ושני חבריו, ליפשיץ וצירקין, יחד בהתגייסם לגדוד העברי. מאותו זמן ועד למותו בטרם־עת כעבור שלש שנים התמסר שץ לשאיפתו מימים־ימימה—לכתוב עברית, דבר שרק אז ראה עצמו כשר לו. את רעיון הקבוצה לא נטש וכל אותן שנים הוסיף לארוג חלומות עליו עם חברו דוד צירקין. לכלל מעשה לא הגיע, כי במאי 1921 נרצח ביפו בידי ערבים יחד עם הסופר י. ח. ברנר.⁷

חיי קבוצה בגילגול שונה־בתכלית הגשימו לבסוף זלמן ליפשיץ ודוד צירקין, בהצטרפם לקיבוץ עין־חרוד עם היוסדו. זלמן ליפשיץ נפטר ב־1952 לאחר שקנה לו שם כחקלאי מעולה, בעיקר בכל הנוגע לעצי־פרי. דוד צפרייר, שהפך בוטנאי־חוקר, יושב בעין־חרוד עד היום הזה. הוא ובלה קובנר—שהקימה משפחה בנהלל, עשתה עם בנה באילון והיא יושבת עמו עתה בנהריה—הם שרידיה היחידים של קבוצת מגדל החיים עמנו בארץ עד היום.

סיכוייה של קבוצת מגדל להצליח היו קטנים ביותר. לא היה כל יחס מתקבל־על־הדעת בין תכניתיה, שעובדו בחו"ל, לבין המציאות הארצישראלית. האנשים ערכו את תכניתם המעשית לפי נתונים כתובים, תיאורטיים, תלושים מן המציאות. מאומה מדברי התקנון לא התגשם הלכה־למעשה. יתר על כן, אפילו צעדים ראשונים לקראת הגשתו לא נעשו.

לא לפי כוחם ומספרם של חברי הקבוצה היו ממדיה הגדולים של המטרה. טרומפלדור עצמו הביא בחשבון אפשרות של כשלון: "כשלון והתמוטטות אפשריים הם בדרך הקומוניסטית..."⁸ ושוב, בקשר לחברים הנשארים בחו"ל להמשיך בלימודיהם: "לימוד זה יוכל להביא תועלת ללומד עצמו בשעה שיעזוב, למשל, את המושבה או בשעה שהמושבה בעצמה תתבטל (הכל אפשר...)".

רק שנים רבות אחר־כך, עם בוא "העליה השלישית", התגשם חלק מן העקרונות המובאים בתקנון, לא מעט בהשפעתו הישירה של טרומפלדור, במסגרת פעולתו ב"החלוץ".

דגניה

מן הקונגרס הציוני בווינה נסע טרומפלדור לתקופה קצרה לרוסיה, להתראות עם קרוביו ולעשות נפשות לענין הציוני. את רעיון הקומונה הניח לפי־שעה ועתה לא טען לו.

הוא רואה בציונות שלש מטרות עיקריות: חינוך לאומי, רכישת אדמה לעם כולו, ויצירת קשר אמיץ בין ארץ-ישראל לגולה. כדרכו, נכנס מראש לפרטיפרטים של הגשמת מטרות אלו. לשם החינוך הלאומי, שהוא השרשת היהדות והקניית הלשון העברית כלשון שימושית, יש להרבות את מספר גנייהילדים ובתי-הספר עד כמה שהיד משגת, לקבוע שכר-לימוד נמוך ומחיר זול לספריה-הלימוד. "החינוך הלאומי צריך לתת ליהודים נשמה יהודית, הוא צריך לעשות את היהודים מצד צורתם ליהודים מצד מהותם". באמרו "הלאמת הקרקע" אין הוא מתכוון לכך שלא תירכש אדמה על-ידי יחידים. היפוכו של דבר—יש לסייע לרכישה כזאת (בתנאי שהעבודה באותה מסגרת תהיה עברית), אולם הגדלת השטח ה"לאומי" תקרב את הגשמת הציונות. באורח מעשי פירושו של דבר—פעולה למען הקרן-הקיימת. את הקשר בין הארץ לפזורה צריך לקיים בעזרת לשכות-מודיעין לשני הפיונים ותנועת נוסעים דו-סטריט. שלושה הם סוגי הנוסעים לארץ: תיירים, עולי-רגל וחלוצים, וכאן נכנס טרומפלדור לפרטיפרטים: כיצד יצטבר הכסף לנסיעה, ולפי איזה תור יסעו האנשים. לחלוצים הוא ממנה להודיע שיק"א עומדת לארגן ליד בתיה"ס שלה ברוסיה שיעוריי-קיי, שבהם אפשר לרכוש הכשרה ראויה-לשמה לעבודה החקלאית בארץ. צריך להזדרז ולהגיש בקשות להתקבל לשיעורים אלה. וטרומפלדור אינו מתעצל ומנסה גם מכתב-בקשה ואף מודיע על התאריכים בהם השיעורים מתקיימים.

את תכניתו זו הוא שולח במכתב לכמה אנשים ברוסיה, ויש מקום להניח שהגה באותם ימים מחשבות על גיבושה של חבורה חדשה לפעולה בארץ-ישראל. אפשר שנקט גם כמה צעדים מעשיים לקראת מימוש תכניתו ואף מצא לו, בארץ ומחוצה לה, אנשים שהיו נכונים לתת לו את ידם. קשה לקבוע בוודאות עד אנה הגיע; תוצאות של ממש לא היו לגישים אלה.

בינתיים יש בדעתו לשפר, ראשית-כל, את ידיעותיו בלשון. "לא פעם נאלצתי להסמיק", כותב הוא מרוסיה לחבר בדגניה, "אני הפלשתינאי!) כאשר פנו אלי גם בווינה וברוסיה ולא ידעתי לענות על שאלות שנשאלתי בעברית". לצורך זה הולך הוא, עם שובו ארצה, ליפן, מתוך כוונה לתת כל עתותיו ללימודים. אולם כאשר נודע לו שנרצחו שלושה שומרים יהודיים בדגניה, בכינרת ובסג'רה, שוב אינו מסוגל לעמוד מנגד והוא יוצא לדגניה.

כאן התמכר כליל לעבודה הפיזית ועורר התפעלות בלב החברים בשל הצלחתו, חרף מומו, הודות לרצון-הברזל שלו. רבים תיארו אותו בעבודה. "היה רותם את הפרדות הפראיות ביותר ושולט בהן", מספר יעקב ברקוביץ, מראשוני דגניה. "היה זמן שהיינו חורשים בשמינית. האדמה היתה קשה מאד ודרוש היה מאמץ רב בכדי להחזיק את המחרשה שלא תקפוץ למעלה. אולם כאשר טרומפלדור היה מניח את ידו על המחרשה, היתה זו 'טובעת' באדמה... לא האמנתי למראה-עיני בראותי כיצד היה תופס קלשון בקצה הפרוטיוזה (שהיתה עשויה צינור בעל צבתות שאפשר לפתחו ולסגרו), נועץ אותו באדמה, מוסיף להחזיק ביד' זו בראש הקלשון ואילו ביד האמתית תופס את הקלשון באמצע, מרימו ומעמיס את הערימה על העגלה".⁶ ותיאורו של שמואל דיין:

"לפעמים היו הבהמות נעצרות באשר היה קשה עליהן למשוך את המחרשה הנעוצה באדמה בידו האחת, יד־הברזל"⁹. ודבריו של אליהו גולומב: "היה רותם יחידי שלישיה של פרודת (לאו דוקא מן השקטות ביותר) אל הדיסקוס... היה יוצא יחידי לשדות המרוחקים כשהוא מזוין במאזר שהיה מכניס בו מחסנית כדורים בידו האחת..."¹⁰ ועל חזותו בעבודה—נחום בנארי: "דרך ישיבתו על המגוב הסבה מיד את שימת־לבי לאיש זה. הרתמה היתה מונחת על שכמו והוא. כצמוד אל מושבו, היה מכוון בידו האחת את הפרדה... היה איזה הוד בעצם ישיבתו הבלתי אנוסה על המגוב ובאותה דרך שהיה מכוון את בהמתו באצבעות ידו האחת והפרדה נשמעת לו... והוא זקוף וצמוד על מושבו"¹¹.

לדברי הכל היה בעל כוח פיזי בלתי־רגיל, ואף שמעולם לא התפאר במעשי־גבורה מתרברב היה בעצמתו הגופנית, הן בעבודה הן במשחק. היה מתגושש עם החזקים שבבחורי דגניה ומכריעם לקול צחוק עליו, ונוהג תכופות כנער. ואכן, בחברת ילדים היה מתפרק כליל. בדגניה היה בזמן ההוא רק ילד אחד—גדעון ברץ—ועמו עשה הרבה משעות־הפנאי שלו, כשהוא ממציא משחקי־ילדים שונים בעליצות רבה.

כאשר היה מכוונס בתוך עצמו היתה ארשת־פניו חמורה, אך משהיה בא בדברים עם אנשים "מיד מתרחבים קוי פניו, מתבלטות עיניו האפורות המביטות ישר לתוך עיני המדבר ובחלק העליון של פניו, בקרבת העינים, משתפך מעין חיוך, שעה שהחלק התחתון של פניו, ובעיקר שפתו וסנטרו המרובע, נשארים בחומרתם הקודמת. כאשר פרץ בצחוק רם, הרי צחוקו הוא ילדותי־תמים וכל גופו צוחק עמו"¹².

בהליכותיו ובהרבה מדעותיו היה שונה מיתר חברי הקבוצה והיה מקפיד ללכת לפי דרכו אפילו בעניינים שלי־מה־בכך. למשל, כאשר עמד הברון לבקר בדגניה וטרחו בניקוי החצר לכבוד המאורע, הרתיח הדבר את טרומפלדור. הוא גם לא הצטרף להולכים להקביל את פני האורה החשוב, בו ראה קאפטיליסט־פילנטרופ.

אותה תקופה היה קיצוני בצמחוניותו. כך, למשל, הקפיד שלא לישון על כר של נוצות אלא על כר של קש. תגורתו היתה עשויה בד ורווחה היתה השמועה שניסה להלך בנעלי־עץ, אולם משהפריעוהו בעבודה ויתר עליהן. לימים ויתר גם על הרבה מן הצמחונות, כאשר דרשו זאת המסיבות.

גם בדגניה התבלט בעקשנותו ובדבקותו בלתי־הפשרנית בדברים. עתה התבטא קור אופי זה בוכחנות מופלגת על דרך הקבוצה ועל תפקידה של דגניה בתחום זה. היה עומד על דעתו ואי־אפשר היה להזיזו ממנה. מיעוט שליטתו בשפה העברית לא מנעו מלהביע את דעותיו (בדגניה היו מדברים רק עברית), והצחוק שהיה מעורר בשיאור־תיו המגוחכות לא הרתיעו.

בדגניה היו שני סוגי חברים: חברי הקומונה, שקיימו קופה משותפת וניהלו את המשק, ושאר הפועלים, ששכרם נזקף לזכותם בכל חודש, בניכוי הוצאות המזון וכו'. אכן, כל העובדים בדגניה נחשבו פועלי המשרד האי וממנו קיבלו את שכרם. טרומפלדור השתייך לסוג החברים השני—כלומר, היה חבר זמני שנהנה מכל הזכויות כשם שנשא בכל החובות, אך לא שיתפוהו בהתעצויות ובהחלטות בענייני משק

וחברה. מצביעניינים זה לא הניח את דעתו. הוא סבר שכל החברים הנמצאים במקום רוצים בטובת היישוב הזה ועושים למענו כמיטב יכולתם, ולכן אין להבדיל בין סוג אחד למשנהו, וכן רע היה הדבר, לדעתו, שההכרעות החשובות מתקבלות בחוג צר ולא על דעת כל היושבים במקום. גם על העקרונות של דגניה חלק: מצא שאין עתיד לקבוצה קטנה ואינטימית כמותה מפיון שהיא צפויה למשברים אישיים שאי אפשר להתגבר עליהם. הרי מבשרו חזה: מה אם לא זה גרם שתתפורר קבוצתו במגדל? עתה נראתה לו קבוצת-כפר ובה אלף איש, דבר שבאותם ימים חרג מתחום הדמיון העשיר ביותר, ובעוד דבר חלק על דעתם של חברי דגניה: בה'בשעה שהם לא ראו בקבוצתם אלא גוף חד-פעמי ביקש הוא לראותה גרעין לתנועה גדולה, בהיקף ארצי, עד שבהדרגה תכסה את הארץ רשת של יחידות שיתופיות כדוגמתה.

עד עתה היו האנשים שבאו עמו במגע מבטלים דעתם מפני דעתו משום שממש הכניעם באמונתו המוחלטת בצדקת דרכו. אולם להטות את קבוצת דגניה לדעתו לא עלה בידו. דגניה לא היתה מוכנה לוותר על המסגרת הסגורה שבחרה לעצמה.

בשנת 1914 באה למקום חבורת גימנזיסטים בוגרי "הרצליה" ועמם אליהו גולומב. טרומפלדור עיין באפשרות להקים אתם קבוצה לפי רוחו. הגימנזיסטים מצדם היו מוכנים לכך, אך גם מחשבה זו לא חרגה מתחומה של תכנית. בקשריו עם התלמידים הגה טרומפלדור גם רעיון תמהוני אחד: הוא מצא לחניכי הגימנסיה תפקיד שראהו חשוב יותר מעבודה חקלאית בשבילים: תפקיד של מורי-דרך לתיירים. טרומפלדור האמין תמיד שהארץ תהיה מוצפת תיירים ומי מורי-דרך ראויים-לשמש, שתהיה להם השפעה מכרעת על יחסם של התיירים למקום, אם לא הם, בוגרי הגימנסיה העברית, שהתחנכו כאן והם מכירים את הארץ לאֶרְכָּה ולרחבה ובקיאים בכל בעיותיה? אף בענין זה לא נתקבלה דעתו. הגימנזיסטים דחו את הרעיון בסלידה. הייתכן להמיר חקלאות, משאת-נפש, במין עיסוק כזה?

חרף חילוקי-הדעות ומעמדו המיוחד בקבוצה, חש טרומפלדור עצמו בטוב בדגניה. העבודה הפיזית היתה חביבה עליו וודאי שאב סיפוק גם מכך שתוך הצלחתו בה הצליח להתגבר על מומו. יחסיו עם החברים היו מצוינים, ובדרך-אגב ייאמר כי נשא חן רב בעיני נשים. אי-גמישותו לא באה לכלל ביטוי בחיי יום-יום פה, שפן לא היה כאן מנהיג אלא מונהג ובעל-משמעת היה. דומה היה כאילו שקט ונרגע. קשה לומר כמה זמן היה מתמיד במצב זה. ספק אם היה מוצא פורקן למרצו וליזמותו במסגרת כה מצומצמת, גם לולא פרצה מלחמת-העולם הראשונה. כיון שפרצה, לא יכול עוד לשקוט כאן.

בארץ כבר ניפרו בקרב ה"יישוב" אותות חרדה וחוסר-יציבות שבטרם-מלחמה. בעתון היומי הדתי מאותו זמן, "מוריה", מסופר בידיעה מ-27.6.1914 על עליה אפסית מרוסיה וכנגד זה על עזיבה של משפחות שלמות. ב-10.7.1914 (עדיין אין כאן ידיעה על רצח סאראייבו שאירע ב-28.6.14 ועל האולטימטום האוסטרי) כותבים על 100 איש שעזבו

את הארץ בייאוש גדול, בגלל חוסר־עבודה, ובחוזרים גם כאלה שבאו באותה אניה עצמה ארבעה ימים קודם. ב־6.8.14 כבר נכתב על המחירים המאמירים־ההולכים, על המצוקה הכספית הגדולה, על האיסור להוציא צרכי־מזון מחוץ לגבולות הארץ. באוגוסט, עוד לפני הצטרפות תורכיה למלחמה לצדן של גרמניה ואוסטריה, כבר נערך גיוס לצבא התורכי.

הציבור היהודי בכללו גילה, לפחות כלפי־חוץ, התלהבות על הצטרפות תורכיה לגרמניה והחלה תנועת ההתעתמנות, כלומר—קבלת אזרחות עותומאנית. דבר זה לא מנע מרבים מן הנתינים הזרים להיתפס לבהלת־ברייחה. ה"קאפיטולציות"—זכויות מיוחדות שהיו לאזרחי־חוץ היושבים בארץ—בוטלו במוראטוריום שהוכרז עוד לפני כניסתה של תורכיה למלחמה, ואנשים חששו שבלי ההגנה שניתנה להם קודם על־ידי נציגויות של ארצות־מוצאם יהיו מופקרים לחסדי התורכים. תנועת ההתעתמנות נתקלה בקשיים נוספים: כל מתעתמן היה צריך לשלם מס לממשלה, ואיימה גם האפשרות שיגויסו הגברים לצבא התורכי, דבר שרוב היישוב לא שש לקראתו. כאשר הודיעה הממשלה כי מי שלא יקבל אזרחות עותומאנית ייאלץ לעזוב את הארץ, פתחו יהודים רבים, כידוע, ביציאה מבוהלת.

נגד גל עזיבה זה התייצבו בטאוני הפועלים באורח נמרץ ביותר. בגליון "הפועל הצעיר" מ־1.1.15 מתפרסם כרוז על החובה המוסרית להתעתמן, כי בזה עוגן־ההצלה ליישוב העברי. "לנו אין מולדת אחרת כי אם זו ורכושנו הלאומי הקטן שהספקנו לתקוע בו יתד במקום הזה אסור לו שיהיה למרמס מתוך רפיון ידים וכשלון פנימי מצדנו".

בגליון י"ט בכסלו תרע"ה של "אחדות" מופיע מאמר מאת דוד בן־גוריון בשם "הכשרה אזרחית", בו מובעת הדעה כי רע הדבר שבוני הארץ לא ראו מלכתחילה את הצורך להתעתמן והיו זרים כאן. תורכיה, חרף פיגורה, היא מדינה קונסטטוציונית, אזרחיה שווים לפני החוק ולא נרדפו בה יהודים, ואילו היהודים לא ידעו לנצל את הזכויות שהיו פתוחות לפניהם ושלא כארמנים לא לקחו חלק בחיים המדיניים, לא תפסו משרות ממשלתיות שהיו ניתנות להם אילו רק ביקשו. עתה ניכר עדימה מזיקים מחדלים אלה. גורל הארץ והיישוב צריכים להיות דבוקים זה בזה. התאזרחות היא הדרך היחידה למנוע גירוש וגולה.

בינתיים הוגלו פתאומית 1,400 נפש, נתיני רוסיה. ניתנה להם שהות של שעות אחדות לאסוף את מיטלטליהם ולהסתלק. האנדרלמוסיה היתה כה גדולה עד שבמקרים רבים הופרדו בני־משפחה זה מזה—ילדים נשארו ללא הורים והורים ללא ילדיהם. מבצעי הגירוש פעלו באכזריות רבה. האנשים הועלו על האניה כשבויים ממש. והיה זה רק הגירוש הראשון.

אותו מאורע ודומיו הגבירו את להטם של חסידי ההתעתמנות. זרובבל, שכבר כתב בענין זה מיד אחרי שהצטרפה תורכיה למלחמה, מפרסם ב"אחדות" מאמר לאחר הגירוש: אכן—הוא כותב—רע הדבר שהמגורשים נדונו ליחס אכזרי מצד השלטונות.

אך הם עצמם אשמים, כי לא עמד בהם כוחם להתעתמן. אין כאן אלא התאבדות ורקבון, התאבדות היישוב. "ברגע זה של השכחה העצמית של הכלל והיסח הדעת מהאינטרסים הציבוריים ההיסטוריים, ברגע זה, כשהפחדנות הפרטית והאנוכיות הפעוטה עשו להן כנפים והתנשאו לנס לאלפים מקהל החלכאים, העומדים מוכנים ומזומנים לקחת שוב את מקל הנדודים ולצאת בגולה מרצונם הטוב ולקבול תמרורים על הגורל המר, ברגע זה, שהמסירות וההתמכרות לאידיאלים חברתיים אפסו מן השוק ונחשבות למעשה הבלים, ברגע זה הרהיבו עוז בנפשם הפועלים המאורגנים ואנשים מעטים מיתר השדרות, לעשות עוד צעד אחד, את הצעד האחרון, לקשור לגמרי את גורל חייהם עם גורל החברה הישראלית בא"י—התאזרחו ומעתה קיבלו עליהם כל מה שעתיד לבוא על הארץ".

אנשי דגניה היו עם המצדדים בהתעתמות, וכמעט כולם הפכו נתינים תורכיים למען יוכלו לשבת במקומם ולהחזיק במשק בו הושקעו מאמצים כה גדולים. בין המעטים שלא התעתמו היה טרומפלדור. מאמצי החברים לשכנעו להישאר עלו בתוהו. בוויכוחים על ענין זה היה טוען, לעומת אלה שנשאו עיניהם למפלתה של רוסיה הריאקציונית השנואה ולקידמה שעשויה גרמניה להביא עמה, כי עם נצחון גרמניה ישתלט על העולם משטר ביורוקרטי מיליטריסטי שאין כמוהו לרוע ואילו אם תנצחנה בנות-הברית, בעיקר אנגליה, יבואו ריוח והצללה לכל וליהודים בפרט. טרומפלדור היה בטוח שמעצמות-ההסכמה תנצחנה ושארץ-ישראל תפול בידי האנגלים. קשה להניח כי חוזה שתהיה מהפכה ברוסיה, אף שכמה מומדעיו מאותו זמן טוענים שאמנם ראה זאת מראש. אין רמז לכך בחומר שהניח אחריו בכתובים, וגם בעל-פה לא שמעוהו אומר זאת במפורש.

אין ספק שהאמין בנצחון ההסכמה, אך קשה להניח כי בשל כך עשה את הצעד המכריע ועזב את הארץ. לא איש כמוהו יטוש את המערכה, כפי שמוכח ממעשיו בעבר ומפעולותיו לאחר-מכן. לא איש כמוהו ינוס בפחדו. יש סברה שעשה זאת מתוך "נאמנות למונדיר" (המעיל הצבאי הרוסי) או לפספורט הרוסי. ואמנם אפשר שאדם בעל רגשי-נאמנות כמוהו יראה בגידה בזה שיילחם נגד רוסיה בעודו נושא תואר קצונה של ארץ זו ונהנה מגימלה שהעניקה לו. מצד שני, נשאלת השאלה אם היתה אותה נאמנות קודמת לנאמנות לרגניה? זאת ועוד: הרי חכלית-שנאה שנא את המשטר הצארי, וכיצד יראה עצמו נלחם למענו? יש מפליגים ואומרים שהתכוון להגיע לרוסיה על-מנת לארגן שם גדודים יהודיים כדי שתמורת חלקם במלחמה יזכו היהודים בארץ-ישראל ואף בשוויון-זכויות ברוסיה. אמת, לא פעם היו לטרומפלדור תכניות מרחיקות-לכת, אך ספק אם בשל דבר כה מעורפל היה עוזב את הארץ. לפי דעה אחרת יצא מפני שכאיש-מלחמה מטבעו, חדור כולו רוח-קרבות, נמשך לקחת חלק במאורעות הפבירים המתרחשים בעולם.

מכל-מקום. קם והלך, מסר עצמו לשלטונות התורכיים למען ישלחוהו יחד עם המגור-שים באניה ההולכת למצרים. "התקשט במדליות שלו", מספר על שעותיו האחרונות של טרומפלדור בארץ שמואל דיין, אותו דיין שבא לפגשו כאשר הגיע ארצה עם

קבוצתו, "לקח את תעודת־הצבא הרשמית, נפרד מאתנו והלך [לטבריה]... מטבריה הגיע לרפכת בצמח כאסיר בין אסירים. שם, בקרון, ביום חורף ורוח מזרחית בלתי־נעימה, נפרדתי ממנו יחידי, בהגישי לו לחם ותפרו"ז לדרך סמוית הגורל. מבטי כנראה הביע דאגה וחרדה והוא נחמני: 'אין דבר, דיינצ'יק, יהיה טוב. הכל אחת. חיים פה חיים שם. מוות פה, מוות שם...'"¹³

הערות

- ¹ עמיתו לרעיון וידידו הוותיק של טרומפלדור מאז מלחמת רוסיה—יפאן. פירסם ברוסית ספר זכרונות על טרומפלדור בשם "חיי יוסף טרומפלדור".
- ² הכוונה לדוגלים ברעיון של חיי־שיתוף ולא לחברות במפלגה הקומוניסטית, שאז עדיין לא נקראה כך.
- ³ מתוך רשימה לזכרו של צבי שץ שנתפרסמה ב"דבר".
- ⁴ השם יוסף בכינוי־חובה ברוסית, בו נקרא טרומפלדור בפי מקורביו.
- ⁵ מתוך מאמר של חסקינה על טרומפלדור שנכתב ברוסית ולא נתפרסם.
- ⁶ מצמרת ההנהגה הציונית ברוסיה בימים ההם.
- ⁷ שירים, נובילות ומאמרים שלו, וכן קטעי יומן ומכתבים, כונסו בספר „על גבול הדממה" בעריכת מנחם פוזננסקי. הוצאת "תרבות וחנוך". (שנת התוצאה לא צוינה).
- ⁸ מתוך ראיון רשום עם ותיקי דגניה השמור במוזיאון "בית יוסף" בתל־יוסף.
- ⁹ מתוך "עם חצי יובל שנים של דגניה" לשמואל דיין, הוצאת שטיבל, 1935.
- ¹⁰ מתוך "חביון עוז", לקט מכתבים של אליהו גלומב, ליקט והביא לדפוס: יהודה ארוז. הוצאת מפא"י, 1950.
- ¹¹ מתוך "ערכי רוח וספרות" לנחום בנארי, הוצאת המרכז לתרבות ולהסברה של ההסתדרות, 1954.
- ¹² שם, שם.
- ¹³ מתוך "חצי יובל שנים של דגניה" לשמואל דיין, ר' למעלה.

"בית ביריחו וקבוצת ילידים"